

نظریه‌مبنایی و کاربرد آن در تحقیق^۱

دکتر یزدان منصوریان، عضو هیات علمی دانشگاه تربیت معلم تهران

چکیده

این مقاله مروری بر یک روش تحقیق کیفی واستقرایی است تحت عنوان گراند تئوری که نگارنده در پژوهش دکتری خود آن را به کار گرفته است. هدف از این مقاله ابتدا معرفی اجمالی این روش و سپس تبیین کاربردهای آن در پژوهشهای کتابداری و اطلاع‌رسانی است. آنچه در این مقاله آمده بر اساس مرور گزارش پژوهشها و متون نظری موجود در این زمینه و همچنین تجربه شخصی نگارنده در بکارگیری این روش است. نتیجه حاصل از مرور نوشتارها (اعم از پژوهشی و نظری) حاکی از آن است که تاکنون روش گراند تئوری در تحقیقات متعددی در شاخه‌های مختلف علوم انسانی با موفقیت مورد استفاده واقع شده و هنوز زمینه‌های فراوانی برای کاربردهای بیشتر آن وجود دارد. علی‌رغم سودمندی این روش به عنوان ابزار پژوهش طی ۴۰ سال (۱۹۶۷-۲۰۰۷) گذشته بحثها و حتی مجادله‌های زیادی در مورد معنی واقعی و چگونگی اجرای آن بین پژوهشگران وجود داشته است. با این حال این اختلاف نظرها نه تنها از ارزش گراند تئوری نکاسته بلکه بر غنای آن افزوده است. تجربه نگارنده پس از به کار بستن این روش نشان می‌دهد گراند تئوری یک روش پژوهشی نظری - عملی است که گرچه یادگیری آن قبل از هر چیز مستلزم مطالعه گسترده و دقیق متون موجود در این زمینه است اما پژوهشگر تنها در خلال اجرای عملی آن امکان رسیدن به درک واقعی از مفهوم آن را خواهد داشت. گراند تئوری نه فقط یک روش بلکه یک رویکرد پژوهشی است که می‌تواند برای ارتقاء شناخت در هر زمینه موضوعی مرتبط با علوم انسانی و اجتماعی به کار گرفته شود. گرچه گراند تئوری در پژوهشهای کتابداری و اطلاع‌رسانی فراوانی در کشورهای غربی استفاده شده است اما تا کنون این روش در تحقیقات فارسی این حوزه چندان به کار گرفته نشده است. از این رو نگارنده امیدوار است که این مقاله بتواند گام کوچکی در معرفی این روش به جامعه پژوهشی کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران بردارد.

^۱ منصوریان، یزدان (۱۳۸۶). نظریه‌مبنایی و کاربرد آن در تحقیق. فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، سال ۱۹، شماره ۹، ۴۳-۱۵.

مقدمه

هدف از هر پژوهش در هر رشته و درباره هر موضوع که باشد بیش از هر چیز رسیدن به شناخت دقیقتر درمورد موضوع مورد مطالعه و در نهایت تولید دانش جدید است. معمولاً هر طرح پژوهشی با یک یا چند پرسش پژوهشی^۲ آغاز می‌شود، با گردآوری و تحلیل داده^۳ ادامه می‌یابد و با یافتن پاسخ به این پرسشها به پایان می‌رسد. قانع‌کننده بودن^۴ و میزان اطمینان از اعتبار^۵ پاسخهای بدست آمده برای پرسشهای پژوهش از معیارهای مهم ارزیابی طرحهای پژوهشی محسوب می‌شود. یکی از عاملهایی که به نحو قابل توجهی میزان موفقیت یک طرح پژوهشی را تعیین می‌کند روش تحقیق/پژوهش^۶ به کارگرفته شده در پژوهش و تناسب آن با ویژگیهای پژوهش مذکور است. اجرای موفق هر پژوهش مستلزم گزینش روشی مدون و قابل اتکا و اجرای دقیق روش انتخاب شده می‌باشد. بی تردید روایی و پایایی^۷ هر طرح پژوهشی بیش از هر عامل دیگر به استحکام و انسجام^۸ روش پژوهش بستگی دارد. آنچه که پژوهشگر را در طی مراحل تحقیق به مسیر درست رهنمون می‌سازد و او را نسبت به صحت آنچه که انجام می‌دهد اطمینان می‌بخشد روش تحقیق است. از این رو همواره انتخاب روش مناسب برای یک تحقیق یک تصمیم اساسی در اجرای هر طرح پژوهشی به شمار می‌آید. از آنجا که کتابداری و اطلاع‌رسانی یک حوزه پژوهشی میان رشته‌ای^۹ محسوب می‌شود پژوهشگران این حوزه از روشهای تحقیق معمول در رشته‌های دیگر و بویژه شاخه‌های مختلف علوم انسانی از جمله روانشناسی، مدیریت، بازاریابی و جامعه‌شناسی بهره‌برده و می‌برند.

در یک دسته‌بندی کلی روشهای مورد استفاده در پژوهشهای علوم انسانی یا کمی^{۱۰} هستند و یا کیفی^{۱۱}. در خلاصه‌ترین شکل ممکن می‌توان تفاوت روشهای کمی و کیفی را به میزان کاربرد و اهمیت آزمونهای آماری و حجم نمونه‌های مورد مطالعه در هر یک از این دو دسته سنجید. در پژوهشهای کمی آزمونهای آماری ابزار اصلی تحلیل

^۲ . Research question

^۳ . Data collection and analysis

^۴ . Believability

^۵ . Credibility

^۶ . Methodology

^۷ . Validity and reliability

^۸ . Trustfulness & consistency

^۹ . Interdisciplinary

^{۱۰} . Quantitative

^{۱۱} . Qualitative

محسوب شده و یافته های پژوهش با مقایسه اعداد و ارقام و نمودار معنی می یابد. اما در پژوهشهای کیفی مفاهیم^{۱۲} مورد بررسی بیشترین اهمیت را به خود اختصاص داده و آزمونهای آماری نقشی در تحلیل داده بازی نمی کنند. نمونه های مورد مطالعه در پژوهشهای کمی باید آنقدر بزرگ باشند که از نظر آماری نماینده جامعه پژوهش محسوب شوند ولی در روشهای کیفی نمونه مورد مطالعه معمولاً نماینده آماری جامعه مورد مطالعه نیست. به بیان دقیقتر در یک پژوهش کیفی این معیار شرط لازمی برای روایی پژوهش محسوب نمی شود. توضیح بیشتر در مورد شباهتها و تفاوتها این دو دسته به شکل اجمالی در ادامه آمده است اما مقاله حاضر قصد پرداختن به جزئیات این موضوع را ندارد چرا که این مقاله فقط به روشهای کیفی پرداخته و در میان تمام روشهای کیفی تنها یک روش و کاربرد آن در کتابداری و اطلاع رسانی تحت عنوان گراند تئوری محور این مقاله را به خود اختصاص می دهد.

از آنجا که اجرای عملی گراند تئوری مستلزم آشنایی کامل با مبانی این روش است نگارنده این مقاله خواندگانی را که قصد کسب دانش کافی در این زمینه دارند به مطالعه متون منتشر شده در این مورد که در بخش منابع آمده است توصیه می کند. آنچه در این مقاله به رشته تحریر در آمده چیزی بیشتر از یک تصویر اجمالی از گراند تئوری و اشاره ای گذرا به کاربرد آن در کتابداری و اطلاع رسانی نیست و فقط می تواند درآمدی مختصر بر این مقوله مفصل به شمار آید.

علاوه بر این در قسمتهای بعدی این نوشته بدون قصد پرداختن به موضوع و یافته های پروژه ای که نگارنده این مقاله در آن از روش گراند تئوری استفاده کرده است بارها به آن اشاره می شود. ذکر این نکته ضروری است که انگیزه تمام این مثالها فقط ارائه نمونه های عملی گراند تئوری است و این مقاله قصد پرداختن به موضوع و نتایج پروژه مذکور را در اینجا ندارد.

پژوهش کیفی چگونه پژوهشی است

از آنجا که گراند تئوری یکی از انواع پژوهشهای کیفی محسوب می شود لازم است قبل از پرداختن به آن مروری بر مفهوم پژوهشهای کیفی و تفاوت آن با انواع کمی ارائه شود. یک پژوهش کیفی بیش از آنکه در صدد

¹² . Concepts

سنجش متغیرهای پژوهش باشد در صدد تعیین بودن یا نبودن متغیرهاست. در پژوهشهای کیفی بیش از آنکه صحبت از "چه قدر" باشد صحبت از "چرا و چگونه" است. در رویکرد کیفی پژوهشگران در صدد به خدمت گرفتن آزمونهای آماری برای معنی بخشیدن به داده های گردآوری شده نیستند چرا که آنچه در این پژوهشها مورد مطالعه قرار می گیرد را نمی توان در قالب عدد و رقم و نمودار به تصویر کشید. پژوهشهای کیفی با مفاهیم غیر قابل لمسی^{۱۳} سر و کار دارند که در دایره عدد و رقم نمی گنجد. این پژوهشها در جستجوی فهم نگرشها، رویکردها، احساسها و چگونگی و چرایی تعامل^{۱۴} انسانها با یکدیگر و با محیط اطراف خود هستند. مثلاً نگارنده این مقاله در پژوهش دکتری خود بیش از آنکه به جنبه های فنی تعامل کاربران با شبکه وب^{۱۵} پردازد به نگرش و رویکرد^{۱۶} آنان با این شبکه پرداخته و در صدد یافتن توضیحی برای تفسیر رفتار آنان در حین اطلاع یابی در وب بوده است.

آنچه در رویکرد کیفی اهمیت دارد رسیدن به شناخت عمیقتر به موضوع مورد مطالعه است. به همین دلیل پژوهشگر ناگزیر است گردآوری داده ها را به نمونه ای نسبتاً کوچک از جامعه پژوهش محدود کند. کوچک بودن نمونه در پژوهشهای کیفی نقطه ضعفی برای این پژوهشها محسوب نمی شود چرا که کوچکتر بودن نمونه به پژوهشگر فرصتی برای عمیقتر نگرستین می دهد. بنابراین حجم کوچک نمونه ها در این پژوهشها نه تنها از ارزش علمی آنها نمی کاهد بلکه گواهی بر اعتبار یافته های آنها به شمار می آید. جدول شماره یک خلاصه ای از تفاوتهای عمده پژوهشهای کمی و کیفی را نشان می دهد. همانطور که از مندرجات جدول مشخص است پژوهشهای کیفی بیشتر کل گرا، مفهومی و اکتشافی هستند.

¹³ . Conceptual entities

¹⁴ . Interaction

¹⁵ . World Wide Web

¹⁶ . Conceptions and approaches

پژوهش کمی	پژوهش کیفی
پزیتویست (Positivist)	پدیدار شناختی (Phenomenological)
فرضیه ای / قیاسی (Deductive)	استقرایی (Inductive)
جزء گرا (Particularistic)	کل گرا (Holistic)
عینی (Objective)	مفهومی (Subjective)
برون نگر (Outsider centred)	درون نگر (Insider Centred)
نتیجه گرا (Outcome-oriented)	فرایند مدار (Process-oriented)
ایستا (Static)	پویا (Dynamic)
آزمونی (Verification oriented)	اکتشافی (Exploratory)
در جستجوی اثبات فرضیه ها	تفسیری (Interpretative)
متمايل به علوم تجربی	متمايل به علوم انسانی
تلاش بر اعمال کنترل بر متغیرها	عدم اعمال کنترل بر متغیرها
هدف: یافتن و ارائه واقعیتهای و علتها	هدف: فهم و درک نگرشها و رویکردها

تفاوت رویکرد کمی و کیفی بر اساس Cook and Reichardt (1979)

ذکر این نکته در اینجا ضروری است که تاکید نگارنده در این مقاله بر پژوهشهای کیفی به هیچ وجه نشانگر برتری این رویکرد نسبت به رویکرد کمی نیست. بی تردید هر یک از این دو رویکرد در جای خود ارزشمند هستند و تلاش این نوشته تنها در تبیین تفاوتهای آنهاست و نه تایید یکی و تکذیب دیگری. این دو رویکرد نه در مقابل هم که

در کنار یکدیگر هستند. معمولاً رویکرد کیفی و کمی مکمل یکدیگر بوده و پژوهشهای کیفی مقدمه پژوهشهای کمی محسوب می شوند. حتی در بسیاری از موارد یک پروژه واحد ممکن است از فازهای کمی و کیفی تشکیل شود و در نتیجه نهایی از برآیند^{۱۷} یافته های کیفی و کمی حاصل شود.

تعریف گراند تئوری

گراند تئوری^{۱۸} یک روش پژوهشی استقرایی^{۱۹} و اکتشافی^{۲۰} است که به پژوهشگر امکان می دهد بجای اتکا به تئوریهای از پیش تعریف شده^{۲۱} خود به تدوین یک تئوری^{۲۲} تازه اقدام کند تئوری که بتواند به خدمت موضوع مورد تحقیق درآید. گراند تئوری فرایند تولید تئوری به کمک گردآوری و تحلیل همزمان داده است. واژه «گراند»^{۲۳} در گراند تئوری نشانگر آن است که تئوری بر زمینه ای مستند از داده های واقعی بنا نهاده شده است و نه بر اساس ذهنیت فردی که تئوری را ساخته است. در واقع گراند تئوری روشی است برای کسب شناخت پیرامون موضوع مورد مطالعه، موضوع یا موضوعهایی که قبلاً در مورد آن تحقیق جامع و عمده ای نشده است^{۲۴} و دانش ما در آن زمینه یا زمینه ها هنوز محدود است.

سابقه گراند تئوری به سال ۱۹۶۷ باز می گردد هنگامی که دو محقق به نامهای گلیزر و استراس^{۲۵} برای نخستین بار اندیشه و مبانی گراند تئوری را طرح کردند. تمام متون موجود به اتفاق گلیزر و استراس را به عنوان دو پدیدآور اصلی گراند تئوری می شناسند. این دو در سال ۱۹۶۷ کتابی تحت عنوان کشف گراند تئوری^{۲۶} منتشر کردند که هنوز منبع اصلی در این روش محسوب می شود. گرچه گراند تئوری سی و نه سال پیش در حوزه علوم پرستاری شکل گرفت اما بیش از هر چیز در شاخه های علوم انسانی بویژه جامعه شناسی و سپس مدیریت و بازاریابی مورد استفاده واقع شد.

17 . Triangulation

18 . Grounded Theory

19 . Inductive

20 . Exploratory

21 . Grand theories

22 . Theory development

23 . Grounded

24 . Little understood phenomena

25 . Glaser and Strauss

26 . Discovery of Grounded Theory

گیلزر و استراس (۳-۲: ۱۹۶۷) گراند تئوری و کاربرد آن را برای نخستین بار در آغازین فصل کتاب خود این چنین تعریف می کنند:

"موضوع اصلی کتاب ما کشف تئوری بر اساس گردآوری نظام مند داده در پژوهشهای علوم اجتماعی است. هر فصل این کتاب به مرحله‌ای می پردازد که ما در فرایند تولید تئوری پشت سر گذاشته ایم. انگیزه اصلی ما از معرفی گراند تئوری رسیدن به مرحله‌ای از شناخت در مورد موضوع مورد مطالعه است که ما را قادر می سازد نظریه‌ای را که ساخته ایم بر اساس داده‌های واقعی استحکام بخشیده و محصول نهایی را با نظریه‌های موجود مقایسه کنیم."

استراس و کریبن^{۲۷} (۲۷۳: ۱۹۹۴) در یک تعریف مشابه گراند تئوری را این گونه به تصویر می کشند:

"گراند تئوری یک روش پژوهش عمومی برای تولید تئوری است، تئوری که بر اساس گردآوری و تحلیل نظام مند داده بنیان نهاده شده است. گراند تئوری در طول تحقیق رشد می کند و از رهگذر تعامل مستمر بین گردآوری و تحلیل داده حاصل می شود."

گیلزر و استراس (۳: ۱۹۶۷) پنج کاربرد اصلی برای نظریه‌هایی را که از طریق گراند تئوری تولید می شوند به شرح زیر بر شمرده اند:

۱. پژوهشگر را قادر به توضیح و تشریح موضوع مورد مطالعه سازد و امکان پیشگویی در مورد رخدادهای ممکن در زمینه مورد تحقیق را فراهم سازد.
۲. در پیشرفت مبانی نظری موضوع مورد مطالعه موثر باشد و در آن مشارکت کند.
۳. علاوه بر مبانی نظری در زمینه‌های عملی موضوع مورد مطالعه نیز کاربرد داشته باشد.
۴. رویکرد تازه‌ای برای نگرش به موضوع مورد مطالعه فراهم آورده و پژوهشگر را به مرحله‌ای از شناخت نسبت به داده برساند که بتواند به داده خام گردآوری شده معنا و مفهوم ببخشد.
۵. شیوه‌ای نوین برای هدایت پژوهشهای آتی در زمینه موضوع مورد مطالعه فراهم آورد.

²⁷ . Strauss and Corbin

گراندد تئوری روشی منسجم برای تدوین تئوری در زمینه های مختلف است. از آنجا که گراندد تئوری یک رویکرد کلی برای اجرای پژوهش است نمی توان آن را به یک موضوع خاص محدود کرد. از این رو می توان گراندد تئوری را در زمینه های موضوعی مختلف به کار بست.

به طور خلاصه نگارنده این مقاله در ساده ترین شکل ممکن بر اساس تجربه شخصی خود از مطالعه متون و اجرای گراندد تئوری این روش پژوهشی را این چنین تعریف می کند:

"گراندد تئوری عبارت است فرایند ساخت یک نظریه مستند و مدون از طریق گردآوری سازمان یافته داده و تحلیل استقرایی مجموعه داده گردآوری شده به منظور پاسخگویی به پرسشهای نوین در زمینه هایی که فاقد مبانی نظری کافی برای تدوین هرگونه فرضیه و آزمون آن هستند".

بنابراین، گراندد تئوری روشی برای نظریه سازی است. نظریه سازی یک فرایند تکاملی^{۲۸} است که در ادامه مقاله به آن پرداخته می شود.

فرآیند نظریه سازی^{۲۹}

در روش گراندد تئوری پژوهشگر در صدد آزمون فرضیه^{۳۰} نیست چرا که ماهیت تحقیقات مناسب با گراندد تئوری این امکان را به پژوهشگر نمی دهد. به بیان دیگر به دلیل عدم وجود دانش کافی در حوزه مورد تحقیق تنظیم و تدوین هیچ فرضیه ای میسر نیست. در فرایند نظریه سازی پژوهشگر تلاش می کند در پژوهش خود نقش پیش فرضها و حتی دانش موضوعی خود در زمینه مورد تحقیق را به حداقل ممکن برساند. یکی از اشکالها و به بیان دقیقتر سوء تفاهم های شایع در مورد گراندد تئوری در این نکته نهفته است که بعضی از افراد گمان می کنند ذهن پژوهشگر باید خالی از هر چیز باشد تا بتواند گراندد تئوری انجام دهد. این موضوع به هیچ وجه صحیح نیست و گلیزر و استراس هرگز چنین توصیه ای نکردند (گلیزر ۱۹۹۸، ۱۹۹۲، ۱۹۹۹ – استراس، ۱۹۸۷). کاملاً برعکس پژوهشگر لازم است در مورد موضوع مورد پژوهش دانش کافی داشته باشد که بتواند بر اساس آن به طرح پرسشهایی پردازد که ویژگی لازم برای

²⁸ . Evolutionary process

²⁹ . Theory development

³⁰ . Hypothesis testing

پاسخگویی از طریق گراند تئوری را داشته باشند. با این حال پژوهشگر در حین اجرای گراند تئوری همواره باید بین آنچه که او می داند و می اندیشد و آنچه که داده نشان می دهد تفاوت قایل شود و این دو مقوله را از هم تفکیک کند. این مسئله در مورد مرور نوشتارها نیز صادق است. بعضی از افراد (مثل سلدن, ۲۰۰۵) به انتقاد از گراند تئوری پرداخته و آن را غیر عملی می دانند. نکته ای که منتقدین گراند تئوری از آن غفلت می کنند این است که در این روش پژوهشگر نه تنها باید در مورد موضوع مورد بررسی مطلع باشد بلکه به مرور نوشتارها نیز پردازد. آنچه یک گراند تئوریست باید به آن واقف باشد این است که همواره بین دانش خود, آنچه در نوشتارهای قبلی موجود است و آنچه که داده گردآوری شده در تحقیق نشان می دهد تمایز قائل شود و تئوری خود را نه بر اساس ذهنیت خود و نه بر مبنای نوشتارهای موجود بلکه فقط و فقط بر داده واقعی گردآوری شده استوار سازد. البته همواره این امکان وجود دارد که در پایان تحقیق نتایج به دست آمده با نوشتارهای موجود هماهنگ و منطبق باشد اما این همخوانی به معنی آن نیست که یافته های یک پژوهش گراند تئوری بر اساس چیز دیگری جز داده است مگر آنکه گراند تئوری به درستی انجام نشده باشد. در ادامه برای تبیین این موضوع مراحل اصلی این روش تشریح می شود.

مراحل عملی نظریه سازی

یکی از پرسشهای متداول در زمینه گراند تئوری چگونگی اجرای آن است. پژوهشگرانی که برای نخستین بار از این روش استفاده می کنند نسبت به چگونگی اجرای آن اطمینان ندارند. متأسفانه و یا خوشبختانه گلیر و استراس در نوشته های خود بیش از آنکه به چگونگی اجرای گراند تئوری پردازند به چستی و چرایی آن پرداخته اند. از این رو معمولاً محققینی که قصد دارند برای نخستین بار از این روش استفاده کنند در متون موجود بیش از آنکه راهنمای عملی برای اجرای گراند تئوری بیابند خود را با دهها کتاب و صدها مقاله مواجه می بینند که به مبانی نظری و فلسفی گراند تئوری پرداخته اند و نه به چگونگی بکار بستن آن در عمل. نگارنده این مقاله معتقد است محققین قبلی و بویژه پدیدآورندگان اصلی گراند تئوری ناگزیر از اتخاذ این رویکرد بوده اند. این امر از یک جهت دارای ارزش است که به پژوهشگران جوهر گراند تئوری^{۳۱} را معرفی می کند و چگونگی اجرای آن را تا حدی به خود آنها واگذار می کند. این مسئله به غنای علمی گراند تئوری و تکامل آن در طول زمان افزوده است. مطالعه آثار گلیر و استراس پس از

³¹ . Essence

۱۹۶۷ نشانگر تکامل ایده اولیه برای گراند تئوری حتی در نظر پدیدآوردندگان آن است. هرچند مدتی پس از طرح نظریه گراند تئوری در سال ۱۹۶۷ میان گلیزر و استراس اختلاف عقیده جدی بر سر معنا و مفهوم گراند تئوری بوجود آمد اما همین بحثها به بالندگی این روش کمک کرد. موضوع اختلاف گلیزر و استراس خود بحث مفصلی است که نگارنده در این مقاله به آن نمی پردازد و امیدوار است در آینده این موضوع را اختصاصاً در نوشته ای جداگانه به تفصیل تشریح کند.

طرح پرسش بجای آزمون فرضیه

همانطور که گفته شد در پژوهشهای گراند تئوری امکان طرح فرضیه و در ادامه آزمون فرضیه وجود ندارد. فرضیه در این پژوهشها یکی از محصولهای نهایی پژوهش است و نه نقطه آغاز آن. به بیان دیگر گراند تئوری نه به آزمون فرضیه^{۳۲} که به خلق فرضیه^{۳۳} می پردازد. به عنوان مثال برای نگارنده این مقاله در آغاز پژوهش خود هیچ امکانی برای طرح فرضیه وجود نداشت چرا که موضوع پژوهش مسبق به هیچ سابقه ای نبود. مثلاً سه پرسش اولیه از پرسشهای پژوهش این بود که (۱) کاربران شبکه وب شکست در بازیابی اطلاعات را چگونه برای خود تعبیر و تفسیر می کنند و (۲) در شرایط واقعی چه راهکارهایی برای جبران این شکست به کار می گیرند و (۳) این راهکارها را چگونه آموخته اند. از آنجا که مرور نوشتارها نشان داد قبلاً هیچ تحقیقی در این خصوص انجام نشده امکانی برای طرح فرضیه نبود. بنابراین، پژوهشگر ناگزیر بود تنها پرسشهای پژوهش را نقطه آغاز کار خود قرار دهد و تنها راهی که برای پاسخگویی به این پرسشها وجود داشت گردآوری داده از کاربران واقعی و در شرایط واقعی بود. چرا که هیچ منبع دیگری نیز نه به شکل چاپی و نه الکترونیکی پاسخی برای این پرسشها ارائه نمی کرد. از این رو پژوهشگر اطمینان یافت که پرسشهای پژوهش از بداعت^{۳۴} لازم برای یک پژوهش دکتری برخوردار هستند و بهترین روش تحقیق نیز گراند تئوری بود. هدف از بیان این مثال در این قسمت از مقاله این است که قبل از انتخاب گراند تئوری لازم است از مناسب بودن آن با ویژگیهای پژوهش اطمینان حاصل کرد چرا که استفاده از این روش مستلزم وجود شرایطی است که

³² . Hypotheses testing

³³ . Hypotheses generation

³⁴ . Originality

در زمینه تحقیق وجود دارد. به بیان دیگر این زمینه تحقیق و میزان دانش موجود درباره موضوع مورد مطالعه است که روش تحقیق را تعیین می کند و نه روش تحقیق زمینه تحقیق را.

نقش گردآوری داده

داده^{۳۵} شالوده و بنیان اصلی گراند تئوری است. آنچه که پژوهشگر انجام می دهد منحصر بر اساس داده است و بس. علاوه بر آن چنانچه پژوهشگر دانشی در زمینه موضوع مورد تحقیق دارد باید تا آنجا که امکان دارد نقش آن را در پژوهش به حداقل ممکن برساند و فقط داده را مبنای کار قرار دهد. این بخش از گراند تئوری یکی از حساسترین بخشهای کار است چرا که پژوهشگر باید اطمینان حاصل کند که آنچه بدست می آورد بر اساس داده است و نه بر اساس نگرش خود. یکی از اشکالاتی که به روش گراند تئوری گرفته می شود این است که نقش پژوهشگر در تحقیق بیش از آن است که باید باشد. به بیان دیگر محصول پژوهش زاییده ذهن پژوهشگر است و نه بر اساس داده. تجربه شخصی نگارنده نشان می دهد که چنانچه پژوهشگر به شناخت کاملی از گراند تئوری نرسیده باشد این خطر کاملاً جدی است و این اعتراض بر بسیاری از پژوهشهای گراند تئوری وارد است. اما چنانچه پژوهشگر روش گراند تئوری را آنچنان که باید در عمل انجام دهد این خطر چندان جدی نیست و می توان از آن اجتناب کرده و از اعتبار یافته های پژوهش به شکلی مستند دفاع کرد.

همزمانی گردآوری و تحلیل داده^{۳۶}

یکی از ویژگیهای بارز گراند تئوری همزمانی گردآوری و تحلیل داده است. مثلاً اگر روش گردآوری داده مصاحبه است بلافاصله پس از انجام نخستین مصاحبه کار تحلیل آغاز می شود و تا پایان آخرین مصاحبه و البته پس از آن ادامه می یابد. به عنوان مثال نگارنده این مقاله کار تحلیل را نه تنها پس از اولین مصاحبه بلکه در حین انجام مصاحبه نخست و پیاده سازی آن آغاز کرد. نکته جالب توجه در گراند تئوری این است که گرچه این روش واجد پیچیدگی های نظری خاص خود می باشد در عین حال بر اساسی ساده نیز بنا شده است. به بیان دیگر پژوهشگر پرسش پژوهش

³⁵ . Data

³⁶ . Simultaneous data collection and analysis

خود را به پرسشهای کوچکتر تقسیم می کند و به ساده ترین شکل ممکن از جامعه مورد مطالعه می پرسد، پاسخهای آنان را ابتدا به کوچکترین اجزا ممکن که همان مفاهیم مستتر در آنها است تقسیم نموده و سپس قطعه هایی که خود از داده خام ایجاد کرده دوباره بر اساس الگویی که همان کلیت داده پیشنهاد می کند در کنار هم می چیند و در پایان تصویری خلق می شود که پاسخگوی پرسشهای اولیه است. البته این ساده ترین توصیف از فرایند گراند تئوری است و مراحلی که پژوهشگر در عمل انجام می دهد به شرح زیر است.

۳۷ مراحل تحلیل

گرچه پدیدآورندگان گراند تئوری راهنمای قدم به قدمی برای این روش معرفی نکردند اما گراند تئوری روشی کاملاً نظام مند و منسجم است. گلیزر و استراس هر دو در نوشته های خود بارها تاکید کرده اند که گراند تئوری نه یک روش پژوهش^{۳۸} بلکه یک رویکرد پژوهشی^{۳۹} است. گلیزر و استراس قصد آموزش روش تحقیق نداشته اند. هر دو آنها و بویژه گلیزر معتقد هستند که یک گراند تئوریست موضوع پژوهش خود را از دیدگاهی میبند که به او امکان کشف حقایق را می دهد. یک گراند تئوریست قادر است با غور در موضوع پژوهش و با اتکا بر داده ای که گردآوری می کند حقایق نهفته را آشکار کند و ذهن خود را برای هر داده و امکانی باز نگهدارد. به بیان دیگر یک گراند تئوریست هرگز گمان نمی کند که جامعه مورد پژوهش او دنیا را از همان زاویه ای ببیند که او می بیند. او قصد دارد که به موضوع پژوهش از نگاه جامعه پژوهش نگاه کند. آنچه که داده نشان می دهد مبنای نظریه ای است که از دل همان داده متولد می شود.^{۴۰} یک گراند تئوریست قصد آموزش جامعه پژوهشی خود را ندارد بلکه همواره آماده یادگیری از آنان است. او پژوهش می کند که از جامعه پژوهش بیاموزد و نه آنکه به آنها چیزی تعلیم دهد و یا درصدد تایید صحت و یا سقم فرضیه ای باشد که در ابتدا تدوین کرده چرا که اصلاً فرضیه ای در پژوهش او وجود ندارد. از این رو مادامی که پژوهشگر به این اصل یعنی جایگاه داده وفادار باشد دست او برای انتخاب جزئیات پژوهش و چگونگی آن نسبتاً باز است. با این حال این انعطاف در چگونگی اجرا به معنای آشفتگی در گراند تئوری نیست بلکه گراند تئوری روشمند و منسجم است.

37 . Analysis stages

38 . Research method

39 . Research approach

40 . Theory emergence

کد گذاری داده ^{۴۱}

قبل از پرداختن به موضوع کد گذاری لازم است این نکته ذکر شود که مجموعه داده مورد نیاز در گراند تئوری ممکن است به روشهای متعددی از جمله مصاحبه ^{۴۲}، بررسی اسناد و مشاهده ^{۴۳} حاصل شود. داده به هر شکل که گردآوری شود ترجیحا باید کیفی و مفصل باشد. در واقع نظریه بر اساس داده بنا می شود و این داده است که اساس نظریه را تشکیل می دهد.

علاوه بر آن لازم است معنی کد گذاری نیز تشریح شود. منظور از کد گذاری در واقع اختصاص نزدیکترین مفهوم به هر یک از کوچکترین جزءهای با معنی داده گردآوری شده است. مثلا چنانچه متن پیاده شده یک یا چند مصاحبه را به عنوان بخشی از داده گردآوری شده در نظر بگیریم هر جمله و یا کلمه ای که در برگیرنده یک مفهوم ^{۴۴} قابل درک باشد می تواند مبنای انتخاب یک کد قرار گیرد.

مثلا کد گذاری برای جمله کوتاهی مثل: "دسترسی به اطلاعات از طریق اینترنت سریع و آسان است" می تواند به اختصاص حداقل چهار کد یا مفهوم مرتبط به آن منجر شود که عبارت است از "دسترس پذیری" ^{۴۵}، "سرعت دسترسی"، "سهولت دسترسی" و "ابزار دسترسی" ^{۴۶}. مفهوم "دسترس پذیری" نسبت به سه مفهوم بعدی حالت کلی تر دارد و به نوعی آن سه دیگر را در بر می گیرد. با این حال هر یک از این مفاهیم دارای ابعاد و طیف خاص خود هستند که هر یک را از دیگری مجزا می کند. مثلا سرعت دسترسی دارای یک طیف خاص است که از دسترسی آنی تا دسترسی بسیار کند متغیر است. سهولت دسترسی نیز دارای طیفی است که از دسترسی بسیار آسان تا دسترسی بسیار پرزحمت متغیر می باشد.

⁴¹ . Coding

⁴² . Interview

⁴³ . Observation

⁴⁴ . Concept

⁴⁵ . Accessibility

⁴⁶ . Accessibility speed, accessibility convenience & accessibility means

به طور کلی هر مفهوم دارای ابعاد خاص^{۴۷} خود است و هر بعد طیف^{۴۸} خاص خود را دارند. به عنوان نمونه کبوتر و هواپیما در یک مفهوم با هم مشترک هستند و آن " پرواز " است. پرواز تعریف خاص خود را دارد و تنها در صورتی محقق می شود که یک موجود بتواند اولاً از زمین برخاسته، ثانياً مدتی در آسمان در حرکت بوده و مسافتی را طی کرده و ثالثاً بدون آنکه منهدم شود دوباره به زمین باز گردد. یک موشک نظامی با کبوتر و هواپیما تنها در دو شرط اول و دوم مشترک است و گرچه این دو شرط لازم برای پرواز که عبارتند از برخاستن از زمین و در آسمان به حرکت در آمدن را دارد اما این دو شرط کافی نیست و به دلیل نداشتن سومین شرط در این مفهوم نمی گنجد. بنابراین، آنچه در مورد موشک اتفاق می افتد نه پرواز بلکه پرتاب است.

اما کبوتر و هواپیما هر دو پرواز می کنند و در این مفهوم با هم مشترک هستند. بنابراین این دو دارای ابعاد مشترکی هم خواهند بود که برای مثال فقط سه بعد آن عبارتند از ارتفاع، فاصله و مدت پرواز. بدیهی است که از ارتفاع، فاصله و مدت پرواز کبوتر و هواپیما با هم بسیار متفاوت است. هواپیما قادر است در ارتفاع بسیار بالاتر و برای مدت بیشتر و تا فاصله ای بسیار دورتر از کبوتر پرواز کند.

در گراند تئوری مفاهیمی مثل پرواز کشف شده و ابعاد و طیف آنها مورد مطالعه قرار می گیرد. البته هنر یک گراند تئوریست این است که نه تنها قادر باشد بین داده گردآوری شده و مفاهیمی که می شناسد پیوند برقرار کند بلکه خود به ابداع و تعریف مفاهیم تازه پردازد.

کدگذاری باز، محوری و انتخابی

فرایند آشکارسازی پیوند میان مفاهیم به کمک کدگذاری سیستماتیک تسهیل میگردد. کدگذاری شامل سه مرحله باز^{۴۹}، محوری^{۵۰} و انتخابی^{۵۱} و به شرح زیر است.

47. Facet
48. Dimension
49. Open coding
50. Axial coding
51. Selective coding

در نخستین مرحله از کدگذاری محقق باید بارها و بارها داده گردآوری شده را با فکری آزاد و به دور از هرگونه شتابزدگی مرور کند. مثلاً اگر روش گردآوری داده مصاحبه است مرور داده در دو مرحله پیاده سازی و سپس مطالعه متن مصاحبه انجام می شود. محقق باید ترجیحاً خود مصاحبه را پیاده سازی کند و این کار را به شخص دیگری نسپارد. گرچه پیاده سازی مصاحبه کار بسیار پرزحمت و وقت گیری است اما از اهمیت بالایی برخوردار بوده و به فرایند ساخت نظریه کمک می کند. اهمیت این کار در این است که محقق در طی پیاده سازی مصاحبه فرصت می یابد که با داده آشنا شود. مثلاً نگارنده این مقاله طی پژوهش دکتری خود تمام مصاحبه ها را شخصاً انجام داد و تمام آنها را شخصاً پیاده سازی کرد. از آنجا که مصاحبه به زبان دوم محقق (انگلیسی) انجام می شد کار پیاده سازی وقت و انرژی بیشتری طلب می کرد. با این حال محقق به اهمیت این مرحله واقف بود و کار پیاده سازی را به پایان رساند. به طور متوسط هر یک مصاحبه از زمان انجام تا پایان پیاده سازی بین سه تا پنج روز کامل کاری وقت لازم داشت.

کدگذاری باز نخستین مرحله کدگذاری در گراندد تئوری محسوب می شود. در این مرحله پژوهشگر با مرور داده تلاش می کند که مفاهیم مستتر در آن را بازشناسد. در کدگذاری باز پژوهشگر با ذهنی باز به نامگذاری مفاهیم می پردازد. این مرحله "باز" نامیده می شود چرا که پژوهشگر بدون هیچ محدودیتی به نامگذاری مفاهیم می پردازد. در مرحله بعد که کدگذاری محوری نامیده می شود فرایند اختصاص کد به مفاهیم موجود در داده از حالت کاملاً باز خارج می شود و شکلی گزیده به خود می گیرد. به بیان دیگر کدگذاری باز به بروز محورهای مشترکی در مجموعه داده گردآوری شده منجر می شود که این محورها به مرحله بعدی کدگذاری جهت گیریهای تازه ای می بخشد.

در آخرین مرحله از کدگذاری به دلیل آنکه اجزاء اصلی تئوری به تدریج خود را نشان می دهد پژوهشگر بر اساس این اجزاء نوظهور^{۵۲} در کار کدگذاری گزیده تر عمل می کند. از این رو آخرین فصل کدگذاری را "انتخابی" می نامند.

وظیفه بعدی محقق دسته بندی و مقایسه^{۵۳} مفاهیم استخراج شده از دل داده است. این کار مستلزم صرف وقت و حوصله بسیار است چرا که در ابتدا ارتباط بین مفاهیم چندان آشکار نیست. در واقع محقق خود را با انبوهی داده خام

⁵² . Emergent components

⁵³ . Categorizing & comparison

روبرو می بیند که چندان به هم ربطی ندارند اما به زودی پیوندهای نامرئی هویدا خواهد شد و زیبایی روش گراند تئوری در این مرحله نهفته است. این مرحله را می توان فرآیند کاهش عدم قطعیت نامید.^{۵۴} با آشکار شدن مفاهیم موجود در داده امکان مقایسه و دسته بندی مفاهیم مشابه برای پژوهشگر فراهم می شود.

تعامل مستمر با داده ها^{۵۵}

شاید مهمترین ویژگی روش گراند تئوری که آن را از روشهای دیگر مجزا می کند اهمیت فوق العاده تعامل مستمر پژوهشگر با داده است. هیچ تئوری مستحکمی بر اساس گراند تئوری شکل نخواهد گرفت مگر پس از تعامل مستمر با داده و پس از طی یک دوره زمانی طولانی. یکی از دلایلی که در بعضی از پژوهشهای گراند تئوری نتایج قابل توجهی حاصل نمی شود عدم توجه به اهمیت تعامل مستمر است. یک گراند تئوریست موفق با جزئیات داده هایی که گردآوری کرده به خوبی آشناست و به روشنی می داند که هر بخش از مجموعه گردآوری شده چه ویژگیهایی دارد. تعامل مستمر با داده موتور محرکی است که نه تنها به پژوهش پویایی می بخشد بلکه به عنوان اصل اساسی گراند تئوری در شکل گیری نظریه نهایی نقش حیاتی ایفا می کند. آنچه در این مرحله ضرورت می یابد ثبت مسیر حرکت پژوهش به شکلی منسجم و مداوم است. پژوهشگر باید نگرش خود را نسبت به داده مکتوب کند چرا که در زمان تدوین نظریه نهایی ناگزیر است بارها و بارها به نوشته های این مرحله رجوع کند. یادداشت برداری خود فصل جداگانه ای در گراند تئوری است که در ادامه به آن پرداخته می شود.

یادداشت برداری (فیش برداری)^{۵۶}

همانطور که گفته شد لازم است تعامل مستمر با مجموعه داده گردآوری شده به شکلی نظام مند تدوین شود. این امر به کمک روشی تحت عنوان یادداشت برداری یا فیش برداری میسر است. پژوهشگر همزمان با گردآوری داده به ثبت اندیشه ها و تفسیر خود از تعامل با داده می پردازد و این نیز یک فرایند مستمر و پیوسته است. لازم است تمام فیشهای تهیه شده دارای تاریخ و عنوان مشخص باشند چرا که پس از یک دوره زمانی کوتاه پژوهشگر با انبوهی از

⁵⁴ . Uncertainty reduction

⁵⁵ . Constant comparison

⁵⁶ . Memo writing

فیشها روبرو خواهد شد. نکته مهم در این فرایند آن است که پژوهشگر خود را به گرامر یا انسجام نوشته ها محدود نکند چرا که این امر موجب مسدود شدن قدرت خلاقیت او در کشف رابطه معنایی با مفاهیم مستتر در داده خواهد شد و روند شکل گیری تئوری را مختل خواهد کرد. در این مرحله قدرت خلاقیت پژوهشگر امتیاز بزرگی برای او محسوب می شود و به شکل گیری تئوری کمک خواهد کرد. یادداشتهای تهیه شده نقش کاملاً حیاتی در پیشرفت پژوهش دارند و تجربه شخصی نگارنده نشان می دهد که اهتمام در استمرار تهیه این یادداشتهای نقش بسزایی در موفقیت پژوهش دارند.

به عنوان مثال نگارنده این مقاله در پژوهش خود به مدت یکسال و سه ماه روزانه به یادداشت و ثبت تمام ایده های خود پرداخت و فیشهای هر هفته را با هم ترکیب کرده و برای اساتید راهنمای خود ارسال می کرد. حسن این روش در این بود که پژوهشگر امکان بهره مندی از نظرات دو پژوهشگر دیگر را نسبت به روند پژوهش داشت. یادداشتهای در ابتدا چندان منسجم نبود اما به تدریج و پس از مراحل مقدماتی کدگذاری به تدریج سه محور اصلی در پژوهش پدیدار گردید. تکیه بر این سه محور اصلی ساختار یادداشتهای بعدی را منسجم نمود و بر سودمندی یادداشتهای افزود.

نکته دیگر در این مرحله توجه به ثبات رویکرد پژوهش است. گرچه گراندد تئوری روشی پویا است و در هر زمان ممکن است شعبه های تازه ای در پژوهش ایجاد شود اما لازم است که پژوهشگر همواره پرسشهای اصلی را مد نظر داشته باشد تا از انحراف ناخواسته و غیر مفید در مسیر پژوهش جلوگیری کند.

توقف گردآوری داده

در گراندد تئوری کار گردآوری داده تا زمانی ادامه می یابد که پژوهشگر اطمینان حاصل کند که ادامه گردآوری داده چیز تازه ای به دانسته های او نمی افزاید و علاوه بر آن حجم , گستره و عمق داده گردآوری شده نیز برای تدوین تئوری مورد نیاز و پاسخگویی به پرسشهای پژوهش کفایت می کند. هرگاه پژوهشگر اطمینان یابد که داده گردآوری شده از غنای کافی برای پی ریزی نظریه در حال تدوین برخوردار است و افزودن داده تازه بر مجموعه گردآمده چندان ارزش افزوده ای به همراه ندارد او می تواند این شرایط را به عنوان نقطه اشباع در نظر گرفته و کار گردآوری را موقتاً متوقف کند. دلیل افزودن قید "موقتاً" این است که همواره این امکان وجود دارد که در مراحل پایانی تحلیل پژوهش

در مسیر تازه ای قرار گیرد که پژوهشگر را با گردآوری مجدد داده برای پاسخگویی موضوع یا موضوعهای بوجود آمده ناگزیر سازد.

بنابراین، پژوهشگر ناگزیر است گردآوری داده را تا زمان رسیدن به نقطه اشباع^{۵۷} ادامه دهد و پس از توقف گردآوری همواره آمادگی لازم برای بازگشت مجدد به جامعه پژوهشی برای گردآوری داده تکمیلی^{۵۸} را داشته باشد. نگارنده این مقاله این پویایی بی وقفه در روش گراند تئوری را یکی از دلایلی جذابیت و زیبایی آن می داند و معتقد است که گراند تئوری فی نفسه یک فرایند اکتشافی و هیجان انگیز است. این روش ذهن پژوهشگر را به سمت دانستن آنچه که حقیقتاً در مورد موضوع مورد مطالعه وجود دارد و نه تایید آنچه که او در ذهن خود می پندارد سوق می دهد.

به طور کلی یکی از نشانه های رسیدن به نقطه اشباع روبرو شدن با داده تکراری^{۵۹} است. بسته به موضوع تحقیق و نوع پرسشهای پژوهش ممکن است اختلاف قابل توجهی بین زمان مورد نیاز و حجم داده گردآوری شده بین دو پژوهش برای رسیدن به نقطه اشباع وجود داشته باشد. به بیان دیگر در ابتدای یک پژوهش مبتنی بر گراند تئوری نمی توان به روشنی پیش بینی کرد که چه میزان داده برای تدوین تئوری مورد نیاز است. علاوه بر تفاوت موضوع پژوهشها کیفیت داده گردآوری شده در پژوهشهای مختلف نیز یکسان نیست و این مسئله نیز به تفاوت در رسیدن به نقطه اشباع دامن می زند. مثلاً در پژوهشی که نگارنده این مقاله مجری آن بود به دلیل همکاری صمیمانه جامعه پژوهشی (متخصصان و دانشجویان زیست شناسی دانشگاه شفیلد) و دقت، حوصله و علاقه مندی آنان در پاسخگویی دقیق به پرسشهای مصاحبه در مجموع داده گردآوری شده از کیفیت بالایی برخوردار بود و این امر به تدوین سریعتر تئوری کمک کرد.

نگارش و تدوین نظریه^{۶۰}

آخرین مرحله در گراند تئوری تدوین تئوری نهایی است. در این مرحله پژوهشگر با انبوهی از مفاهیم، یادداشتها و مجموعه عظیمی از داده کیفی روبروست که طی مراحل قبلی به تدریج شکل گرفته اند. در این مرحله تصویر پژوهش

⁵⁷ . Saturation point

⁵⁸ . Complementary data

⁵⁹ . Repetitive or duplicated data

⁶⁰ . Writing the theory

برای پژوهشگر از همیشه روشتر است و او بیش از هر شخص دیگری در مورد پژوهشی که انجام داده آگاهی دارد. آگاهی او از موضوع مورد تحقیق به حدی است که تبیین جزء جزء آن مستلزم صرف وقت و انرژی فراوان است و در نهایت همواره بخشی از آن تصویر جامع که فقط در ذهن پژوهشگر وجود دارد ناگفته می ماند. تصویری که پژوهشگر در این مرحله در ذهن دارد گرچه کاملاً کلی و همه جانبه می باشد اما جزئی ترین جزئیات این تصویر کلی نیز برای او به همان روشنی تصویر کلی است. به بیان دیگر در این مرحله پژوهشگر به همان اندازه که به کلیت موضوع واقف می باشد به ریزترین جزئیات آن نیز احاطه دارد. این مرحله زمان به بار نشستن تمام مرارت‌هایی است که پژوهشگر در طول گردآوری و تحلیل داده متحمل شده چرا که تئوری از دل داده به تدریج خود را پدیدار می سازد و آخرین وظیفه گراند تئوریست این است که آنچه او از این تصویر می بیند را برای سایر افراد به دقیقترین شکل ممکن به تصویر بکشد. این تصویر نهایی نه تنها قادر است که به پرسشهای پژوهش پاسخ دهد بلکه خود منشأ تولید پرسشهای تازه می شود. علاوه بر آن به کمک تئوری ساخته شده طی فرایند گراند تئوری می توان فرضیه هایی تدوین کرد که پژوهشهای بعدی به آزمون آنها پردازند.

سابقه بکارگیری گراند تئوری در کتابداری و اطلاع رسانی

سابقه گراند تئوری در کتابداری و اطلاع رسانی به دهه ۱۹۸۰ باز می گردد. همانطور که بولیو (۲۰۰۳) و سلدن (۲۰۰۵) گزارش کرده اند گروه اطلاع شناسی^{۶۱} دانشگاه شفیلد یکی از اولین مراکزی در دنیا بوده است که طی سه دهه گذشته توجه ویژه ای به این روش داشته و تا کنون پژوهشهای زیادی در آنجا بر اساس گراند تئوری به انجام رسیده است. بویژه در پژوهشهای دوره دکتری این دانشگاه از گراند تئوری استفاده فراوانی به عمل آمده است (مثل ودی، ۱۹۸۶ - پدرازا، ۱۹۸۶ - الیس، ۱۹۸۷ - براون، ۱۹۹۰ - سوتو، ۱۹۹۰ - موسک، ۲۰۰۱ - کارگناتو، ۲۰۰۰ - زافریو، ۲۰۰۱ - لوکاس، ۱۹۹۹ و ۲۰۰۱ - زکریا، ۲۰۰۲ - کیم، ۲۰۰۴ - منصوریان و فورد، ۲۰۰۶). همانطور که سوتو (۱۹۹۲) گزارش کرده است دیوید الیس در این دانشگاه از نخستین پیشگامان استفاده از گراند تئوری در کتابداری و اطلاع رسانی محسوب می شود. او نظریه معروف خود در حوزه اطلاع یابی^{۶۲} را حدود هفت سال پس از نخستین تجربه خود از بکارگیری این روش و بر اساس گراند تئوری بنیاد نهاد (الیس، ۱۹۹۳). البته مرور نوشتارها نشان می دهد

^{۶۱} . Department of information studies

^{۶۲} . Ellis' information seeking model

که دانشگاه شفیلد تنها دانشگاهی نبوده که از گراند تئوری بهره برده است و دانشگاههای دیگر در سایر کشورها از جمله امریکا (مثل اولایسن, ۱۹۸۴ - ملن, ۱۹۸۶ و وینگاند, ۱۹۹۳) و استرالیا (پیس, ۲۰۰۴) و نیوزلند (لهمن, ۲۰۰۱) نیز از گراند تئوری برای انجام تحقیقات دوره دکتری استفاده کردند.

نظریه سازی در کتابداری و اطلاع رسانی از آنجا اهمیت دارد که این رشته نسبت به رشته های دیگر مثل روانشناسی و جامعه شناسی جوان است و هنوز زمینه های فراوانی برای تدوین فرضیه های جدید با کمک گراند تئوری وجود دارد (پاول, ۱۹۹۹).

بحث و نتیجه

گراند تئوری رویکرد پژوهشی ارزشمند و موثری است که تا کنون نقش ارزنده ای در تولید دانش در حوزه های پژوهشی فراوان از جمله کتابداری و اطلاع رسانی داشته است. گراند تئوری به ما می آموزد که برای بنیان نهادن پژوهش خود بر یک اساس علمی بهترین مبنا داده واقعی است. این ارزش داده واقعی است که ما را به کشف پاسخ برای پرسشهای بدیع رهنمون می سازد. مادامی که داده گردآوری شده مستند و عاری از نقص باشد تئوری تولید شده بر اساس گراند تئوری قابل اطمینان و استناد است. گراند تئوری با طرح پرسش پژوهش آغاز می شود با گردآوری داده و در طول زمان شکل می گیرد و با ارائه نظریه به ثبات و قوام می رسد اما در این نقطه متوقف نمی ماند. از دیدگاه نگارنده این مقاله یک پروژه پژوهشی مبتنی بر گراند تئوری زمانی با موفقیت انجام می شود که محصول پژوهش نه تنها پاسخ به پرسشهای اولیه آن باشد بلکه خود پرسشهای جدیدی تولید کند که موضوع پژوهشهای بعدی^{۶۳} قرار گیرد. گراند تئوری بیش از آنکه پاسخگوی پژوهشگر باشد او را به طرح سئوالهای تازه و تازه تر سوق می دهد. گراند تئوری تمرین ذهنی مفیدی برای پژوهشگر است که پدیده های اطراف خود را با نگاهی تازه ببیند.

نکته آخر این است که گراند تئوری روش ارزشمند و موثری است به شرط آنکه به خوبی و با دقت و حتی وسواس و نکته بینی انجام شود. به همین دلیل طولانی شدن دوره پژوهش در گراند تئوری اجتناب ناپذیر است. به بیان دیگر گراند تئوری برای پروژه های دراز مدت مثل تحقیقات دوره دکتری مناسب است و برای پژوهشهای کوتاه

⁶³ . Further research

مدت مانند پایان نامه های دوره کارشناسی ارشد توصیه نمی شود چرا که کوتاهی زمان در پروژه های کوتاه مدت امکان شکل گیری صحیح نظریه را از پژوهشگر سلب می کند.

منابع

- Beaulieu, M. (2003), "Approaches to user-based studies in information seeking and retrieval: Sheffield perspective", *Journal of Information Science*, Vol. 29 No. 4, 239-248.
- Cook, T. D. and Reichardt C. S. (1979) *Qualitative and quantitative methods in evaluation research*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Caregnato, S. (2000), "Modelling the information skills development domain: a grounded theory approach to knowledge elicitation", PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Ellis, D. (1987). *The derivation of behavioural model for information retrieval system design*, PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Ellis, D. (1993), "Modelling the information-seeking patterns of academic researchers: a Grounded Theory approach", *Library Quarterly*, Vol. 63 No.4, pp.469-86.
- Glaser, B. (1998), *Doing Grounded Theory: Issues and Discussion*, Sociology Press, Mill Valley, CA.
- Glaser, B. (1999), Keynote address for the fourth annual qualitative health research conference. *Qualitative Health Research* Vol. 9 No. 6, pp. 836–845.
- Glaser, B. and Strauss, A. (1967), "*The Discovery of the Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*", Aldine de Gruyter, New York.
- Glaser, B. (1992), *Basics of Grounded Theory Analysis: Emergence vs. Forcing*, Sociology Press, Mill Valley, CA.

- Kim, Y-S. (2004). The public library and its support groups: in what way and to what extent do friends influence public library policy. PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Lehmann, H. (2001), A grounded theory of international information systems, PhD thesis, University of Auckland.
- Lucas, H.S. (2001) Patterns of influence: A qualitative model of users' interactions with World Wide Web medical resources. PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Lucas, H. (1999), "Representing WWW navigational data: a graphical methodology to support qualitative analysis." *Information Research*, Vol. 4, No. 3 available at: <http://informationr.net/ir/4-3/paper59.html> (accessed December 2, 2005)
- Mansourian, Y. Ford, N. (2006), "The Invisible Web: an empirical study of cognitive invisibility", *Journal of Documentation*, Vol. 62 (in press).
- Mellon, C.A. (1986), "Library anxiety: a grounded theory and its development", *College & Research Libraries*, Vol. 47, pp.160-165.
- Musoke, M. (2001), Health information access and use in rural Uganda: an interaction-value model. PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Olaisen, J.L. (1984), Toward a Theory of Information Seeking Behavior among Scientists and Scholars, UMI Dissertation Services, Ann Arbor, MI, .
- Pace, S. (2004), "A grounded theory of the flow experiences of Web users," *International Journal of Human-Computer Studies* Vol. 60 No. 3, pp 327-363.
- Pedraza, M. (1986), "Learning as a process of gaining control of the sources of information: a grounded theory approach based on evidence from Columbia", PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.
- Powell, R. (1999), "Recent trends in research: a methodological essay", *Library and Information Science Research*, Vol. 21 No. 1, pp. 91-119.

Selden, L. (2005), On grounded theory - with some malice. *Journal of Documentation*, Vol. 61 No.1, pp. 114-129.

Soto, S. (1990). "Information in dentistry: patterns of communication and use. PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.

Soto, S. (1992). Using grounded theory analysis to study the information-seeking behaviour of dental professionals. *Information Research News*, Vol. 3 No. 1, pp. 2-12.

Strauss, A. (1987), *Qualitative Analysis for Social Scientists*, Cambridge University Press, Cambridge.

Strauss, A. and Corbin, J. (1990) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedure and Techniques*, Sage, Newbury Park, London.

Strauss, A. and Corbin, J. (1994), "Grounded theory methodology: an overview", in: N.K. Denzin and Y.S. Lincoln, (Eds), *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, pp. 273–285.

Strauss, A. and Corbin, J. (1998) *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Technique (2nd Edition)*, Sage, Newbury Park, London.

Vedi, S. (1986), "Information and the awareness of leaching of plant nutrients: the case of Lake Ringsjon", PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield, .

Weingand, D. E. (1993). Grounded theory and qualitative methodology. *IFLA Journal*, Vol. 19 No. 1, pp. 17-26.

Zafeiriou, G (2001), "Students' perceptions of issues arising from and factors influencing group interaction in computer conferencing: A grounded theory approach", PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.

Zafeiriou, G., Nunes, J. M. B., & Ford, N. (2001). Using students' perceptions of participation in collaborative learning activities in the design of online learning environments. *Education for Information*, Vol. 19 No. 2, pp. 83-106.

Zakaria, S. (2002), “Information processing strategies and styles in relation to instructional design: A grounded theory approach”, PhD thesis, Department of Information Studies, University of Sheffield, Sheffield.